

افغانستان آزاد – آزاد افغانستان

AA-AA

چو کشور نباشد تن من مباد بدین بوم و بر زنده یک تن مباد
همه سر به سر تن به کشتن دهیم از آن به که کشور به دشمن دهیم

www.afgazad.com

afgazad@gmail.com

National Characters

شخصیت های ملی

کاندیدای اکادمیسین سیستانی

نقش سردار سلطان احمدخان در قیام کابل (۱۸۴۱)

مردی که شانه به شانه وزیر اکبرخان می زد:

یکی از سرداران جوان وبا حرارت افغان که در تاریخ مبارزات کشور، به خصوص از وقت تجاوز اول انگلیس در افغانستان (۱۸۳۹م) تا روزهای وفات امیر دوست محمدخان (جون ۱۸۶۳م) در صحنه حوادث داغ کشور، وارد و حاضر بوده، سردار سلطان احمدخان بن سردار محمدعظیم خان بن سردار پاینده خان است.

نقشی که سردار سلطان احمدخان در حوادث سالهای ۱۸۳۹-۱۸۶۳ میلادی بازی کرده است، یک بخش آن مربوط به قیام ملی و اخراج قوای متجاوز انگلیس از افغانستان می شود و بخش دیگر آن به ضدیت و مقابله با امیر دوست محمدخان بر سر هرات ارتباط می گیرد.

سردار سلطان احمدخان، نه تنها از نقطه نظر سن و سال و تبارز جوانی، بلکه از روی امیال و افکار هم با پسر عم خود سردار اکبرخان بسیار شبیه بود و پیش آمدهای روزگار هم این دو سردار دلیر را تا دیر زمانی یکجا و پهلوی هم نگهداشت تا تلخی ها و کامیابی های حیات شخصی و اجتماعی را یک سان بچشند.

در موقعی که امیر دوست محمدخان، در اثر تجاوز انگلیس به بخارا پناهنده شد، هردو سردار جوان یکجا در عالم غربت به درد جلاوطنی و زندان شاه بخارا مبتلا بودند و مشقات زندان و سیاه چال پادشاه بخارا "نصرالله خان" را مشترکاً متحمل شدند، تا اینکه در سال ۱۸۴۱ میلادی هردو یکجا از زندان رهایی یافته از ماورای آمو، خود را به صحنه حوادث کابل رسانیدند.

ورود این دو سردار به افغانستان مصادف به روزهایی بود که قیام بزرگ ملی در کابل آغاز شده بود و در میدان شیرپور عبدالله خان اچکزائی بر توپ و تفنگ متجاوزین پی هم حمله می برد و هنگامی آنان به میدان جنگ رسیدند که مجاهد رشید اچکزائی زخمی شدید برداشته بود. از این روز به بعد آنها در تمام قضایای مهم، در جنگ های شیرپور و بی بی مهر و یا در مجالس سران ملی، در مذاکرات عهد و پیمان ملیون و فرنگیها و خلاصه در تمام واقعات آن دوره شخصاً سهم داشت و در امور جزئی تا کلی، پهلوی به پهلوی سردار اکبرخان عمل می کرد و در جریان این همه پیشامدهای صعب، اکثر وظایف خطیر نظامی و سیاسی به سردار سلطان احمد خان سپرده می شد، و او از عهده اجرای تمام این وظایف خطیر موفق و سر بلند بیرون می آمد.

جایگاه و نقش سردار سلطان احمدخان را در قیام کابل و پیروزی بر انگلیسها، نمیتوان بدون مطالعه کارنامه های وزیر اکبرخان و محمد شاه خان غلجائی درک کرد، زیرا این هر سه شخصیت مبارز و شجاع مانند یک روح در سه تن بودند و همه کارها را با مشورت و با مصلحت همدیگر به پیش می بردند و سامان می بخشیدند. بنابراین برای معرفت به درجه فدکاری و هوشیاری این سردار، خوب است تا زمینه های جلب مکناتن را برای نوشتن یک عهد نامه سری دیگر و حاضر شدنش برای ملاقات با سردار اکبرخان، در اینجا از نظر بگذرانیم.

شهزاده علیقلی فرزند فتح علشاه قاجار، در سال ۱۸۵۶ از زبان سردار سلطان احمدخان، داستان شکست انگلیسها را در افغانستان شنیده و آن شنیدگیها را در رساله ای تحت عنوان "تاریخ واقعات و سوانح افغانستان" نگاشته است که در شناخت بخشی از رخداد های تاریخی بسیار با اهمیت است. نویسنده به ارتباط در تنگنا قرار گرفتن سپاه انگلیس و فشار جنرال الفنتن بر وزیر مختار (مکناتن) برای مصالحه با سران افغان چنین می نویسد:

"... در آن هنگام ریاست افغانها با وزیر محمد اکبرخان بود. انگلیسها خواستند با سردار های افغان نواب محمد مانخان و سردار عثمان خان پسر نواب صمدخان و نایب امین الله خان بنای معاهده و مصالحه، بدون آگاهی و استحضار

وزیر محمد اکبر خان گذارند. وزیر مختار چنان می دانست که چون این چند نفر با اکابر انگلیس در مقام دوستی برآمدند، وزیر محمد اکبر خان نیز متابعت آنها خواهد نمود و نایب امیر از جانب محمد زمان خان همه روزه مراد می نمود و سخن از مصالحه در میان بود ولی دولشکراز طرفین مهبای قتال و جدال بودند.

در آن آوان وزیر محمد اکبر خان را تبی عارض گشته و در مستقر خویش خفته بود. اتفاقاً سردار سلطان احمدخان پسر سردار محمد عظیم خان با لشکراز لشکرگاه خویش بیرون آمده چون به حوالی سنگر انگلیس رسید، امام الدین منشی (مهن لال، بجای امام الدین از سرور خان لوهانی نام می برد) از معسکر انگلیس جدا گشته به همراهان سردار سلطان احمدخان پیوست و به جایگاه وی در آمد. چون سردار مذکور و وزیر محمد اکبر خان در یک جای سکنی داشتند و نظرش بر امام الدین منشی افتاد از سردار پرسید که این مرد کیست و مطلبش چیست؟ جواب داد که این مرد مسلمان است و سخن وی آنست که من از جماعت انگلیس به هزار حیل فرار کرده و به طوایف مسلمان روی آورده ام. چون سرداران دیگر صرف شام کرده هریک به مقر خویش در آمدند و از آن جمع سردار سلطان احمدخان دوباره به نزد وزیر محمد اکبر خان بازگشت دید وزیر با آن مرد به گفتگو مشغول است. سردار سلطان احمدخان با تعجب از چگونگی حال وی پرسید وزیر محمد اکبر خان گفت: این شخص از جانب وزیر مختار چنین پیام آورده که: "چون پدر و سایر اقارب تو در هندوستان می باشند دوستی با انگلیس به حال تو انفع و انسب از دیگران است و خواهش من از تو آن است که تو نیز مانند

سایر سردار ها با سران دولت انگلیس طریق وفاق و یکرنگی یونی و پیرامن جنگ و نفاق نگر دی." (۱)

آنگاه اکبر خان فوراً محمد شاه خان غلجائی را فراخواند و موضوع را با وی در میان گذاشت و بعد از مشورت با هم، امام الدین منشی را گفتند که همین امشب به پیش وزیر مختار برو و بگوید که ما موافقیم و آنچه صلاح طرفین باشد راضی هستیم. و به امام الدین منشی خاطر نشان ساختند که شبانه دور از چشم لشکریان در فلان موضع بیا تا ترا نزد من آرند. قاصد پیغام سرداران را به وزیر مختار برد و برگشت و سرداران کس به موضع معهود فرستادند و امام الدین را آوردند و او پیام وزیر مختار را چنین گزارش داد: "سخن وی آنست که با سرداران دیگر قرار تجدید عهد گزاریم و شما نیز از برای اطمینان خاطر ما سردار سلطان احمدخان را در چهاونی فرستاده تا با وی قرار کار معاهده و مصالحه را نهاده بنای دوستی را استوار نماییم. و انجام این کار بدون آمدن سردار صورت نگیرد." سرداران جواب دادند که فردا برای انجام چنین معاهده ای در بیرون چهاونی باشما حاضر خواهیم شد و شما نیز در فلان محل حاضر شوید. (۲)

غبار بر آنست که روز ۱۱ دسامبر مکناتن در میدان هموار با نمایندگان ملی که در رأس ایشان سردار اکبر خان قرار داشت مذکراه کرد و قراردادی را که سردار اکبر خان تسوید کرده بود امضاء و تسلیم شد. قرارداد شامل مواداتی بود: -
دو نفر افغان اردوی انگلیس را از کابل تا جلال آباد برقه و حفاظه می کند. عسکر موجوده انگلیس از کابل، جلال آباد و قندهار به هند مراجعه کند. - احوال و اتقال و توپخانه و جباخانه که به واسطه عدم بارگیری بماند، به افغانها داده شود. - خانواده شاه شجاع تا مراجعت امیر دوست محمدخان در کابل بماند. - امیر دوست محمدخان با سایر افغانها به کابل مراجعت داده شود. - ۶ نفر از انگلیس ها تا رجعت امیر در کابل گروگان باشد. - انگلیسها بار دیگر یاد افغانستان را نکنند. - انگلیس های معذور از رفتن در کابل نگهداری می شوند. - اردوی انگلیس در مراجعت به هند بیش از ۹ توپ با خود نبرد. در ۱۳ دسامبر جنرال الفنستن پیشنهاد خودش را راجع به عملی نمودن مواد موافقتنامه به مکناتن تکرار کرد. در ۱۴ دسامبر رهبران ملی اجازه دادند که پنج هزار عسکر محصور دشمن از بالا حصار به قشله انگلیسی بروند و سردار سلطان احمدخان پسر عم سردار اکبر خان موظف شده بود که عسکر دشمن را از میان ۲۰ هزار نفر مجاهد مسلح که در دوطرف جاده ایستاده بودند و وضع عسکر مغلوب را تماشا می کردند، در طول یک شبانه روز عبور دهد. (۳)

بقول میرزا علیقلی "در هنگام عقد عهد لشکر انگلیس از مقر خویش بیرون آمده تمامی مهبای و آماده و مصمم جنگ ایستاده بودند و لشکر افغان نیز به قدر چهل هزار نفر دستها بر قبضه شمشیر آبدار از یمین و یسار نگران و به انتظار آن که به یک اشاره سرداران از جا بدر آیند. وزیر مختار با ده و اندی از سرداران انگلیس از آن جمله تریورو لارنس و میکنجی در حین عقد این عهدنامه در آنطرف و سرداران افغان سواى محمد زمان خان بدین موجب از یک طرف نشسته بودند: وزیر محمد اکبر خان و سردار سلطان احمدخان و سردار محمد عثمان خان و نایب امین الله خان و محمد شاه خان غلجائی و ملا مومن غلجائی. عهدنامه را وزیر مختار به زبان پارسی با خط خویش نوشته و مهر کرده تسلیم رؤسای افغان داشت و از وزیر محمد اکبر خان خواهش نمود که سردار سلطان احمدخان لشکر انگلیس را از بالا حصار بدون آنکه آفتی از لشکر افغان بدیشان برسد به معسکر آنها برساند، و مراد وی آن بود که پس از وصول لشکر به چهاونی، سردار سلطان احمدخان را نیز به چهاونی برده با وی [طرح] دوستی ساز نماید." (۴)

سردار سلطان احمدخان قشون دشمن را از بالا حصار تا قشله بی بی نهر و بدرقه نمود و بنا بر تقاضای وزیر مختار به داخل چهاونی رفته با مکناتن ملاقات نمود.

درايت و دور انديشی سلطان احمدخان درختی کردن دسایس مکناتن

مکناتن که هنوز چشم امداد به قندهار و جلال آباد دوخته بود، به طرز شرم آوری از ایفای عهد نامه سر بیافت و به دسیسه های تازه توصل جست. مکناتن این بار خواست با سردار اکبر خان از در حیل و خیانت پیش آید و به نام تأمین منافع شخصی، او را وسیله بقای تسلط انگلیس در افغانستان قرار دهد. مکناتن می دانست که نواب محمد زمان خان و پسرش شجاع الدوله را نمیتوان فریفت و از میان رهبران با نفوذ دیگر ملی، مخصوصاً نایب امین الله خان لوگری که مردی

مجرّب است، نمی توان او را به زودی تطمیع کرد، پس سردار اکبرخان جوان ۲۴ ساله را که تا هنوز در میدان سیاست امتحان نداده بود، انتخاب کرد. مکناتن توسط سرورخان لوهانی از وزیر اکبرخان خواهش ملاقات کرد و او به نمایندگی خود سردار سلطان احمدخان رافرستاد. (۵)

بقول میرزا علیقلی، سردار سلطان احمدخان وزیرمختار را ملاقات کرد. وزیرمختار به سردار گفت: "ما را از شما تمنائی چند است، هرگاه برآورده خواهد شد اظهار داریم والا سخن بیهوده گفتن خرد مندان را نشاید. سردار گفت شما اظهار آن را دریغ ندارید هرگاه مرا در انجام آن قدرتی باشد من نیز دریغ نمی دارم. چندان که خاطرخواه شما هست کوشش خواهم کرد. گفت: یکی آنکه چون بودن ما انگلیسان در این مملکت از برای افغانها فایده های کلی دارد بگذارید در این مملکت متوقف باشیم تا هم شما را از شردشمن ایمن داریم و هم از خواسته وسیم وزر توانگر سازیم. دوم آنکه لشکریان افغان که به پیرامون لشکرگاه ما انبوهند نیز پراکنده شوند. سوم آنکه نایب امین الله خان که مایه فتنه و فساد مابین دولشکر است یا او را زنده دستگیر نموده به ما بسپارید یا خود او را به قتل رسانید.

و در ضمن بر آوردن این مهم، احسان و انعام چند از برای هریک از شما متصور است اگر خواهی یک یک را بر شمارم. سردار گفت اکنون از پاسخ این سخن بگذر تا وزیر محمد اکبرخان رادیده این سخن را باوی در میان آرم و پس از آن جواب آن بگزارم. این بگفت و از آنجا نزد وزیر اکبرخان آمده ماجرا باز گفت. وزیر گفت چرا نگذاشتی انعام و احسانی که در نظر دارد بر شمارد تا فایده این کار معلوم گردد؟ سردار گفت: از آن ترسیدم که به وعده های داد و دهش و نیکوئی و بخشش وی، نفس سرکش فریفته نگردد و تطمیع شود و قبول مطالب و تکالیف وی نماید و آنچه در حق آن جماعت منظور است معمول ندارد. (۶)

وزیر محمد اکبرخان از این تدبیر سردار سلطان احمدخان سخت خوشنود شد و فوراً محمدشاه خان را فراخواند و جریان را برایش شرح داد. بعد از مشورت چنان فیصله کردند که با پیشنهاد مکناتن ظاهراً موافقت کنند، ولی در باطن با دشمن از همان دری وارد شوند که او داخل شده. آنگاه "سکینز" انگلیس را که نزد محمد اکبرخان اسیر بود با سردار سلطان احمدخان نزد وزیرمختار فرستادند و پیغام دادند که آنچه تقاضای شماست همه را معمول می داریم، ولی قبل از آن باید شما بگویند که خواست شما از ما چیست و در بدل آن چه پاداشی در نظر دارند؟ مکناتن گفت:

- از دره بولان تا خیبر در شرق و تا هر جانی که در غرب قلمرو شاه شجاع شناخته میشود، وزارت آن به سردار محمد اکبرخان سپرده میشود.

- امیر دوست محمدخان را معززاً به کابل خواهیم فرستاد، وزیر محمد اکبرخان مختار است که او را مداخله در امور میدهد یا نمی دهد.

- عجالاً دوازده لک روپیه به سردار اکبرخان تسلیم میدهیم و در آینده همه ساله دولک روپیه نیز تسلیم خواهیم نمود.
- سردار اکبرخان فعلاً نایب امین الله خان را دستگیر کرده و به انگلیسها بسپارد و هم سایر سرکردگان ملی را از کابل متفرق سازد. (۷)

سردار سلطان احمدخان از وزیرمختار خواست آنچه به زبان میگوید بر روی کاغذ بیاورد. وزیرمختار با تردد صفحه ای برگرفته سطری چند نگاشت. "آنگاه اندکی ملتفت شده سلطان احمدخان را مخاطب کرد که سردار! این عمل در نظر من زیاده خام می نماید به همان گفتگو و کلام قناعت کنید، سردار گفت: اگر غرض اطمینان ما سه چهارتن است قول شما راست می دانیم اما افغانها هرگز بدون سند از ما قبول نمی کنند. وزیرمختار ناچار شده سطری می نوشت و دقیقه ای تأمل نموده بر شناعت این عمل سخن می راند تا عهد نامه به انجام رسید، خواست بدون مهر تسلیم کند. اما سردار سلطان احمدخان تمکین نکرده خواهش کرد در پای کاغذ مهر بگذارد و مکناتن لابد سند را مهر نموده به سردار تسلیم کرد.

بعد سردار سلطان احمدخان سوال کرد که دردم حاضر نقد چه خواهید داد تا عقد مصالحه بهتر منعقد شود؟ وزیرمختار مبلغ تمنای ایشان را سوال کرد، سردار وجهی گزاف گفت، وزیرمختار انکار نمود که اکنون این مبلغ مقدور نیست، دولک روپیه حواله خزانه دار نمود که تسلیم سردار کند. چون بارگیر حاضر داشتند حمل و نقل وجه را به عهده فردا شب گذاشتند و مراجعت کردند. (۸)

سردار اکبرخان بعد از گرفتن پیشنهاد مکناتن، با برخورداری از هوشیاری ذاتی، در نهایت مهارت و اختفا رهبران ملی را از این جریان آگاه نمود و چون دورویی و سوء نیت مکناتن به سران ملی واضح شد و فهمیدند که قصد امحای آنها را توسط خود شان دارد، فیصله کردند که دشمن را به همان حیلۀ ایکه اندیشیده، به دام اندازند، و به سردار اکبرخان اختیار دادند که هر طور خواسته باشد با مکناتن معامله کند. بنابراین سردار اکبرخان، به سردار سلطان احمدخان و برادرش محمد صدیق خان وظیفه سپرد که بیست ستر آرد و گندم بار کرده شب به چاهونی ببرند و در عوض آن پول باز کرده بیاورند. در ضمن سردار اکبرخان به وزیرمختار پیام داد که: "وزارت شاه شجاع را می پذیرد، اما پولی که انگلیسها خواهند پرداخت باید فعلاً سه میلیون و سالانه چهار صد هزار روپیه باشد." (در حالی که مکناتن پرداخت فوری یک میلیون و دوصد هزار و سالانه دوصد هزار روپیه را کتباً وعده داده بود)، این تقاضا و جگره پول از طرف سردار محمد اکبرخان، مکناتن را گول زد و تقاضای سردار سلطان احمدخان مبنی بر ملاقات با سردار اکبرخان را فوراً قبول کرد.

به قول میرزا علیقلی، وزیرمختار به سردار سلطان احمدخان گفت: ملاقات [علنی] ما با محمد اکبرخان و شما بدون اطلاع نواب محمد زمان خان و سایر رؤسای افغان که در عهد نامه اول (۱۱ دسمبر) دخیل بودند دور از حزم و احتیاط است،

مصلحت آنست که شما نوشته ای از ایشان خطاب به من بگیرید که اگر شما با محمد اکبر خان ملاقات تازه کنید خوب است. چون افسای این سر به سرداران بسیار ناگوار بود [هرسه رهبر مصلحت چنان دیدند] که این مطلب را با سوگند غلیظ و ایمان مؤکد به سرداران افغان و نایب امین الله خان اظهار کنند و از نایب نوشته ای جهت ملاقات با وزیر مختار بگیرند. بدین سبب [اول] نایب امین الله خان را ملاقات کردند و تمام جریان را به وی اظهار داشتند و منافقت مکناتن را با سران افغان خاصه با او بیان کردند. "نایب امین الله خان بعد از دیدن عهد نامه که یکی از شروط عمده کشتن اوست چنان مضطرب شد که بر قدم سرداران افغان افتاد و چاره این کار را تمنا نمود." (۹) سردارن تقاضای نامه ای عنوان مکناتن کردند و نایب امین الله خان فوراً مکتوبی به مکناتن نوشت و تقاضای انعقاد مجلسی با سردار اکبر خان را از وی نمود. این مکتوب با پیام خصوصی سردار اکبر خان در تاریکی شب ۲۲ دسمبر توسط سردار سلطان احمدخان و یک افغان دیگر به اتفاق کپتان سکینر (اسیر انگلیسی در نزد سردار اکبر خان) به قشله انگلیسی فرستاده شد. مکناتن از گرفتن پیام سردار اکبر خان و نامه امین الله خان چنان خوشحال گردید که هدیه شاهانه ای شامل کالسکه ای مجلل با دو اسب زیبا و یک تفنگچه دومیله به رسم یادگار به سردار اکبر خان فرستاد. (۱۰) و سپس به جنرال الفنسنت دستور داد فردا دوغند عسکر با دو توپ آماده شود تا حین جلسه بر قلعه محمودخان مقر نایب امین الله خان حمله برده زنده یا مرده نایب را به دست آورند. اما جنرال الفنسنت دستور مکناتن را عملی نکرد، زیرا می ترسید که این حرکت وضعیت اردوی انگلیس را بدتر از پیشتر خواهد نمود.

جلسه سردار اکبر خان با مکناتن:

تورن لارنس، منشی نظامی مکناتن، یکی از معدود کسانی است که از مرگ نجات یافته، او صورت جلسه روز ۲۳ دسمبر را به بریدمن ایر، چنین گزارش میدهد:

"ساعت ۱۱ صبح ۲۳ دسمبر از طرف فقید "سرویلیم" نامه ای رسید که در آن به من یکجا با کپتان Trevor و کپتان میکیزی از اشتراک در مذاکراتی خیر میداد که با سردار اکبر خان انجام داده میشد. به این اساس من و دونفر افسران متذکره در حدود ساعت ۱۲ بجه ظهر با سرویلیم همراه شدیم. قبل از این ما شنیدیم که مکناتن به میجر الفنسنتون گفت دو غند پیاده و دو توپ را برای یک ماموریت مخفی آماده کند. هنگام عبور از چهارونی من دیدم که تعداد افغانان نسبت به گذشته زیادتر بودند یا بیشتر از حدی بودند که کسی آنرا مصون بشمارد. وزیر مختاریکی از خدمتگزاران افغان خود را فرستاد تا همه را از آن حدود دور کند. در عین حال تبصر نمود که اگر چه جنرال از این حالت بحرانی خبر هست، مگر چنین معلوم میشود که هیچگونه آمادگی گرفته نشده، و افزود: "گرچه این همه بخشی از محاصره نظامی است" من گفتم شما از ۸ تا ۱۰ نفر را خواسته اید، مگر من ۱۶ سرباز آورده ام و تعداد دیگری هم خواهم آورد و از بریدمن "له گایت" خواستم که به برگد شیلتون بگوید که در مذاکرت آماده باشد و با عساکر خود بیاید. هنگام گذشتن از دروازه بزرگ من صدها افغان مسلح را در چندمتری دروازه قشله دیدم. نوکریوال دروازه را صدا کردم که به عساکر احتیاطی سلاح بدهید و بیرون بیاورید و این مردم را از اینجا کم کنید! و به جنرال خبر بدهید که قوت ها را آماده کند. در سمت قلعه محمودخان هم افغانهای مسلح دیده می شدند.

وزیر مختار اکنون بمن گفت: دیشب از سردار اکبر خان یک پیشنهاد به من رسید که من با آن موافقت کردم و دلایل بسیار نزدمن است که امیدوار باشم سختی حاضر به زودی رفع و باخوشی به پایان خواهد رسید. محمد اکبر خان، امین الله خان را دست بسته به ما تسلیم خواهد داد. برای اینکار یک غند به قلعه محمودخان برای تسلیمی امین الله خان خواهند رفت

و یک غند دیگر بالا حصار را تسخیر خواهند کرد. بعد سرویلیم به من گفت که خبر رسیدن غند را به صورت فوری به پادشاه (شاه شجاع) برسان و از پیشنهاد محمد اکبر خان او را با خبر بساز! وقتی یکی از همراهان ما گفت که این یک طرح خطرناک است و یکی دیگر پرسید: در این جلسه کدام توطئه نهفته نباشد؟ [مکناتن] جواب داد:

"پلان خطرناکی است، ولی اگر کامیاب شود به همه خطرهای می ارزد." شورشیان تا کنون هیچ یک ماده معاهده را رعایت نکرده اند و من برایشان هیچ باور ندارم. و اگر با این کار آبرو و حیثیت ما حفظ شود بسیار خوب خواهد بود. در هر صورت برای من صد مرتبه مرگ بهتر از آن زندگی است که در شش هفته قبل بر من گذشته است.

ما در جای همیشگی رفتیم و با سردار اکبر خان دیدیم که چند نفر سرکردگان غلجائی مثل: محمد شاه خان، دوست محمدخان، خدابخش خان و آزادخان و چند تائی دیگر با وی بودند. بعد از احوال پرسی عادی، وزیر مختاریک اسب اعلی که ۳۰۰۰ روپیه قیمت داشت به وی پیشکش کرد. سردار با تشکر آنرا قبول نمود. سردار همچنان از ارسال تفنگچه با یک عراده گادی و دو اسب که شب گذشته به وی فرستاده بود نیز اظهار تشکر کرد. آنها از اسپهای خود پائین آمدند و بریک گوشه زمین بلندتری که از برف خالی بود پتو هموار کرده نشستند. اینجا از چهارونی قدری گوشه بود. وزیر مختار با سردار اکبر خان پهلو به پهلو و کپتان تریور و کپتان میکیزی کنار هم نشستند. من (لارنس) در پشت سرویلیم ایستاده شدم، ولی دوست محمدخان مرابه پائین کش کرد و من به یک زانو به زمین نشستم. توجه وزیر مختار را به افغانهای اطراف خود جلب کردم و گفتم: اگر این مجلس یک مجلس سری باشد، چنانکه من فکر میکنم، بهتر است آنها از اینجا دور ساخته شوند. او سخن مرا به محمد اکبر خان گفت و اکبر خان جواب داد که:

"نی، اینها تماماً در این راز شریک اند." (۱۱)

گزارش منشی مکناتن را تا اینجا دیدیم، اکنون بقیه مذاکرات سردار اکبرخان را با وزیرمختار انگلیس از قول شهزاده علیقلی قاجار بشنویم که از زبان سردار سلطان احمد خان شنیده و آنرا چنین ضبط کرده است:

"...هرسه (سردار محمداکبرخان و سردار سلطان احمدخان و محمدشاه خان) متفق الکلمه از جای برخاستند و کمر همت بر میان بستند و با دویست سوار نزدیک به چهلونی رفتند. وزیرمختار نیز بیرون آمد. اول سلطان احمدخان مرکب پیش تاخته و وزیرمختار را اطمینان داد که کار در کمال پختگی ساخته شده و چون وزیرمختار با وزیرمحمداکبرخان نزدیک شد [سلام کرد و دست داد] وزیرمختار اسپه را که قیمتش سه هزارروپیه بود و به جهت وزیراکبرخان هدیه آورده بود او را مخاطب داشت که این مرکب راهوار را به جهت سردار به رسم پیشکش آورده ام. محمداکبرخان اظهار [تشکر] نموده او را از چهلونی به صحبت دورمی کرد. هرچه وزیرمختار می گفت همین مکان مناسب نشستن و سخن گفتن است، محمداکبرخان برف و تری زمین را عذر می آورد تا مکان خشکی را که قریب به دویست قدم از چهلونی دورتر بود پسندیده پتوئی گسترده بر روی آن نشستند.

از طرف انگلیسان، وزیرمختار و تریور و مکنجی (میکنزی) نشسته و لارنس بالای سر وزیرمختار با طپانچه ایستاده و چهار نفر سرباز با تفنگ چقماق کشیده اسپه ای ایشان را نگاه داشته و دویست سوار قدری فاصله به آنها ایستاده و ۱۶ نفر سوار دیگر به قدر بیست قدم دورتر ایستاده، از طرف افغانه وزیرمحمداکبرخان و سردار سلطان احمدخان و محمدشاه خان نشسته و دوست محمدخان و خدابخش خان (برادران محمدشاه خان) و غلام محی الدین خان غلجائی ایستاده و چند نفر تفنگدار پیاده اسپه ای سرداران را نگهداشته بودند. وزیرمختار با وزیرمحمداکبرخان مشغول سوال و جواب شده، هریک از دیگری صدق عهود خود را سوال مینمودند. [گفتگوها] قریب ربع ساعت به طول انجامید. ناگاه محمدشاه خان به زبان افغانی به محمداکبرخان گفت: **"وقت تنگ است، زمان درنگ نیست باید دست بکار شد."** [ترجمه پشتو این جمله چنین است: "وخت تیریگی، زر شه خبره تمامه کره!"] و فی الفور محمدشاه خان از جای جسته دستی به زیرنخ وزیرمختار زده به زبان افغانی گفت: **"اینجا جای گفتگو نیست، حرفها در شهر تمام می شود."** (دلته دخبرو خای نه دی، خبری په شارکی سره کوو.)

محمدشاه خان از خوف اینکه مبادا لارنس با طپانچه به وزیرمحمداکبرخان آسیبی برساند، برجست و او را گرفت. آنها باهم در آویختند. محمدشاه خان هر چند تلاش کرد که طپانچه او را بریاید میسر نشد تا اینکه محمدشاه خان سیلاوه افغانی را برپهلوی او گذاشت. لارنس فریاد کرد که بس است. محمدشاه خان گفت: پس روانه شو، همانطور که سیلاوه برپهلوی او بود از پیش راند. دوست محمدخان با تریور و غلام محی الدین خان با مکنجی (میکنزی) در آویخته هردو حریف خود را از پیش رانده و پیادگان افغان چهار نفر سرباز انگلیس را هدف گلوله ساخته اسپه ای آنها را گرفته برگشتند.

وزیرمحمداکبرخان و سردار سلطان احمدخان هردو با وزیرمختار دچار شدند، چون [مکناتن] بسیار عظیم الجثه و با قوت بود محاربه به طول انجامید. ناگاه آن شانزده سوار انگلیس به یکبار رو به پیادگان افغان و این دوسر دار شلیک کرده دویست نفر از پیاده گان را مقتول ساخته و یک گلوله به پشت وزیرمحمداکبرخان خورد، اما آفتی نرسانید. سردار سلطان احمدخان دفع ایشان را مهم دانسته، مانند شیر شرز رو به آنها کرده یکی از پیشخدمتان وزیرمختار را هدف طپانچه ساخته با شمشیر آخته بر آنها تاخته تمامی فراری و متواری شدند. چون وزیرمختار و محمداکبرخان بایکدیگر مشغول کشش و کوشش شدند وزیرمختار فرصت جسته حربه ای را که در میان چوب دست داشت بیرون آورده خواست برپهلوی محمداکبرخان بزند، ولی او [اکبرخان] به قوت از دست وی گرفته به [دور] انداخت. [در همین لحظه] سلطان احمدخان با شمشیر برهنه در رسید، وزیرمختار وحشت کرده روی به سمت او و پشت به محمداکبرخان کرد. سلطان احمدخان به زبان افغانی گفت: **"زنده بردن این محال است باید کارش را ساخت."** ["ژوندی بیول ئی ناممکن دی، کارئی ور ختموه!"] سپس وزیراکبرخان با همان طپانچه دو لوله ای که یک شب قبل با یک کالسکه وزیرمختار به جهت او ارمغان فرستاده بود برمهزه پشت او خالی کرد که از صدمه گلوله پشت به سلطان احمدخان کرده فریاد برآورد... از عقب وی سلطان احمدخان چنان شمشیری زد که به رو در افتاد، سر وی را جدا کرده به سمت سواران خود رفتند. در بین راه چهار تریور شد که دوست محمدخان او را می برد، سلطان احمدخان با ضربت شمشیر مقتولش ساخت و آدم فرستاده ریسمان برپای مقتولین بسته به شهر در آوردند و در چارسوق بازار بیاویختند. (۱۲)

مرحوم غبار با توجه به گزارش علیقلی خان، جریان مذاکرات سردار اکبرخان و مکناتن را با ادبیات گیرای خود چنین بیان میکند: "صبح روز ۲۳ دسمبر انگلیس در قشله بی ماهرو امر تیاری گرفت و مکناتن با کپتان تریور، کپتان لارنس، و کپتان میکنزی با یک قطعه سواره از چهلونی خارج شده و روبه جنوب به سمت قلعه محمود خان (۶۰۰ قدمی قشله) که محل جلسه معین گردیده بود، حرکت کرد. مکناتن در ورود خود سردار محمداکبرخان، محمدشاه خان غلجائی، دوست محمدخان، خدابخش خان، محی الدین خان و نایب مومن خان را با چند نفر دیگر روی سنگی نشسته و منتظر یافت. سردار سلطان احمدخان استقبال کرد و مکناتن را از جریان مساعد برای مذاکره آگاه نمود. سردار اکبرخان دست داد و روی زمین هموار بر زبرپتوی افغانی جلسه را دایر کرد. مکناتن وسه نفر کپتان های او مقابل محمداکبرخان و سلطان احمدخان و محمدشاه خان نشستند، در حالی که دوست محمدخان و خدابخش خان (برادران محمدشاه خان) و محی الدین خان ایستاده ماندند.

مذاکره آغاز شد و محمد اکبر خان تمام اقوال و اعمال مذاکرات و مواعید متناقض و متخالف مکناتن و سران انگلیس را با افغانها در طول ایام استیلائی آنها، یک یک شمرد و دروغ و دو رویه گی آنان را توضیح نمود و گفت که دیگر هیچ قول و قرارداد انگلیس محل اعتماد و اعتبار ما نیست، شما غیر از فساد و تخریب بین مردم افغانستان و ادامه تسلط خود در این مملکت چیز دیگری نمیخواهید. آنگاه دوقرار داد متناقض به امضای مکناتن را به مجلس پیش کرد که در یکی آن تخلیه افغانستان را و عده داده بود و در دیگری اقامت انگلیس را در کشور تأیید نموده بود. همچنین از مذاکرات مکناتن با خود و نواب محمد زمان خان و نایب امین الله خان یکی بر ضد دیگری تفصیل داد. او در آخر گفت که دیگر ما نمی توانیم به هیچ مذاکره و وعده و معاهده شما اطمینان کنیم، مگر بیک شرط و آن اینکه ما خود شما را گروگان بگیریم و نگهداریم تا قشون شما از افغانستان خارج شوند، آنگاه ما شما را به هندوستان خواهیم فرستاد.

این بیانات سردار محمد اکبر خان تقریباً پانزده دقیقه طول کشید. چون مکناتن در برابر دو قرارداد متناقض و امضاهای خود جوابی مقنع نداشت، تمجمع میکرد، وزیر اکبر خان گفت بهتر است شما با ما باشید تا در کابل به یک نتیجه برسیم. آنگاه امر گرفتاری شان را داد و از همه پیشتر خودش دست مکناتن را گرفته به طرف کابل کشید. چون مکناتن مقاومت نشان داد، سردار سلطان احمد خان دست دیگر او را گرفت. تا این وقت لارنس توسط محمد شاه خان و تریور به واسطه دوست محمد خان و میکیزی به واسطه غلام محی الدین خلع سلاح شده بودند. تمام این عملیات در نهایت خونسردی در طرف چند دقیقه انجام یافته بود. افغانها که میخواستند اینها را به شکل گروگان وزنده تا هنگام تخلیه افغانستان نگهدارند، به طرف کابل کشیدند. مگر مکناتن و تریور به حمله و دفاع پرداختند. از دیگر طرف آتش تفنگ گارد مکناتن و مخالفین شروع شد. چون قشله دشمن بسیار نزدیک و خطر حمله و تخلیص اسرا در پیش بود، به ناچار سردار اکبر خان و سردار سلطان احمد خان مکناتن و تریور را کشتند. اما محمد شاه خان به عجله خود را سپر میکیزی قرارداد تا از ضربت تیغ رهایی یافت. در همین لمحہ بود که عمداً به لارنس فرصت فرار داده شد تا جریان بی کم و کاست به سرداران انگلیس رسیده باشد. لارنس براسپی سوار شد و بتاخت. (۱۳)

مگر کپتان لارنس که توسط محمد شاه خان عجلی اسیر شده بود، جریان دستگیری خود را چنین شرح میدهد: "سردار (اکبر خان) هنوز سخنش را تمام نکرده بود که از بند دست من گرفته شد. تفنگچه و شمشیر من از کمرم باز شد. به زور از زمین بلند کرده شدم و با تیله زدن مرا روان کردند. محمد شاه خان که مرا سخت گرفته بود، برایم گفت: "اگر زندگی برایت قیمت دارد باید با من بروی!" من به عقب نگاه کردم دیدم که وزیر مختار ب روی افتاده است، سرش نزدیک پاهایش بود. دستهایش را محمد اکبر خان محکم گرفته بود و از چهره اش ترس و وحشت هویدا بود. وقتی دیدم کاری از دستم پوره نیست، گذاشتم تا محمد شاه خان به تیله زدن من ادامه دهد. صدای چند فیر شنیده شد و من به سمت اسپ محمد شاه خان دویدم، او بر اسپ خود سوار شد و به من امر کرد که در پشت من سوار شو، من همانطور کردم و حرکت کردیم. چند افغان مسلح ما را بدرقه کردند، ناگاه گروهی از غازیان از دور فریاد کشیدند که "او را به ما بسپارید که بکشیم!" با شمشیر و کارد چند جای مرا زخم زدند و با قنداق تفنگ بر پشت من کوبیدند. آنها می ترسیدند که اگر بر من فیر کنند، شاید رهبر خودشان را زخمی کنند. محافظین سواره این مردم را از مادورتر میساختند بدینسان ما به قلعه محمود خان رسیدیم. در آنجا ما چندصد سواره نظام را دیدیم که گروه غازیان را دور نگاه میداشتند و اکنون آنها به خون من بیش از پیش تشنه بودند. به هر صورت زنده به قلعه رسیدیم و در یک خانه کوچک انداخته شدم. محمد شاه خان به دروازه قلعه رفت تا کپتان میکیزی را که اسپش افتاده بود بیاورد. میکیزی را به اطاق من آورد ولی او در سرو بدن زخمی شده بود و خون زیادی ضایع کرده بود. ما با عساکری نشستیم که برای محافظت ما گماشته شده بودند. در بیرون اطاق ما کسانی در حرکت بودند که ما را فحش و دشنام می دادند و بر روی ما تف می انداختند. فریاد می کشیدند که اینها را به دست ما بدهید تا بکشیم! یکی از آنها یک دست بریده را به ما نشان داد که تازه بریده شده بود، و یکی دیگر تفنگ دهن پر خود را به سوی من نشانه گرفت، مگر یکی از نگهبانان ما او را به یکسو تیله کرد. در دو روز اول چندتن از سرداران نزد ما آمدند و به ما گفتند که مطمئن باشید به شما کسی آسیبی نمی رساند. وزیر مختار و تریور در شهر مصون هستند. نایب امین الله خان و پسران او به دیدن ما آمدند. نفاول (نایب) به بسیار قهر و غضب به من گفت: "شما لایق این هستید که با توپ پرانده شوید." محمد شاه خان و دوست محمد خان به او عذر کردند که نباید چنین حرفهایی گفته شود و او را از خانه بیرون بردند. شب برای ما نان آوردند و برای خوابیدن ما پوستین دادند. ساعتها و انگشتتری و دستمالهای ابریشمین ما را از ما گرفتند، مگر زحمت دیگری به ما ندادند. در نیمه های شب ما از وسط شهر به خانه محمد اکبر خان برده شدیم که او ما را به وضعیت خوب پذیرفت. او از حوادث روز اظهار افسوس کرد. در اینجا ما کپتان سکینر Skinner را دیدیم و برای اولین بار خبر قتل عجیب وزیر مختار و کپتان تریور را شنیدیم و از اینکه سر وزیر مختار بیچاره ما به علامه پیروزی قطع شده و به شهر گشتانده شده و تن او در کوچه ها کشیده شده و بعد در چوک شهر آویخته شده است از زبان سکینر شنیدیم. کپتان تریور تا قلعه محمود خان رسانده شده بود مگر در آنجا با شمشیر زده شده و از اسپ بزیرانداخته شده بود و جسدش در کوچه های شهر گشتانده شده بود، مگر توتته نشده بود. فردا صبح ما به خانه محمد زمان خان برده شدیم که سلطان جان و دیگر سران هم با ما بودند تا ما را از حمله غازیان نجات داده باشند. در آنجا کپتان کانولی و ابری گرویان و تمام سرداران شورشی در یک جرگه جمع شده بودند. بر مرگ وزیر مختار افسوس ولی بر رفتار او سخت انتقاد میکردند. و گفته میشد که اکنون بر هیچ قول و قرار ما (انگلیسها) افغانها باور نمی کنند، مگر باز هم در باره یک قرارداد جدید بحث شد و گفته شد که آنرا به میجر پاتینجر و جنرال خواهیم

فرستاد. نزدیکی های شام ما دوباره به خانه محمداکبرخان برده شدیم که من در آنجا تا صبح ۲۶ دسمبر بندی بودم. مگر رویه خوب با من میگردند. بعد نزد نایب امن الله خان فرستاده شدم. وقتی به خانه نامبرده رسیدم، به اطاق مخصوص وی رهنمائی شدم، نایب با مهربانی به من خوش آمدید گفت. وهمان خط اصلی وزیرمختار را بمن نشان داد که به جواب پیشنهاد محمداکبرخان نوشته بود. [در آن خط نوشته شده بود که]: او (اکبرخان) وزیر شاه شجاع خواهد بود و یک لک رویه هنگامی به وی داده خواهد شد که نایب امین الله خان را به حیث بندی به انگلیسها تسلیم بدهد. وسی لک رویه برای خاموش کردن قیام [کابل] برداخته خواهد شد. نایب علاوه کرد که وزیرمختار برای پسر عموی سردار اکبرخان (سلطانجان) گفته بود که در بدل سر نایب یک لک رویه به تو می دهم. من فوراً گفتم که " این سخن کاملاً غلط است" سرویلیم هرگز چنین حرفی را نزده و این گونه حرفها به کلی با روحیه و خصلت انگلیسی او سازگار نیست. نایب در مورد وزیرمختار بسیار سخن زد و درمقایسه با وزیرمختار خود را در رفتار یک آدم فراخ نظر و عدالت پسند نشان میداد. او گفت که جنرال الفنستن و میجر پوتینجر از من خواسته اند تا شما را رها کنم ولی بر اثر تقاضای من که کپتان میکنزی هم باید با من رهاشود، محمداکبرخان بعد از یک مکث کوتاه با رهایی ما دونفر موافقت نکرد. در صبح ۲۶ دسمبر مرا به منظور نگهداشتن بیشتر در لباس افغانی همراه با محافظین سوار و پیاده به چهاونی نزد پسر نایب فرستادند. در اینجا باید یاد آور شوم که مهربانی های نایب نسبت به من در مدت اقامت در خانه وی حد و اندازه نداشت که به جا آورده میشد.

با احترام. امضاء. لارنس G.St.P.Lawrence منشی نظامی وزیر و سفیر فقید مکناتن

کمپ تیزین، ده میل به سمت جنوب کابل، ۱۰ می ۱۸۴۲، متن اصلی عنوانی و سنت ایر" (۱۴)

بدینسان سردار سلطان احمد نه تنها در کشف مکنونات مکناتن و گزارش صادقانه مذاکرات سری خود باوی و کشاندن مکناتن به مذاکره با سردار اکبرخان و بعد قتل او سهم موثر و وطن پرستانه داشت، بلکه در امضای قرارداد اخراج فوری انگلیسها از کشور و در بدرقه قشون انگلیس تا جلال آباد در زمستان سخت و پرخطر، در نابودی سپاه متجاوز در عرض راه کابل- جلال آباد، در حمله تباهن تیزین، در نبرد جلال آباد علیه جنرال سیل، در مقاومت و جلوگیری از پیش آمدن جنرال پالک در دره خیبر، و در تمام نبردهای با افتخاری که بالاخره به پیروزی مبارزان ملی و تخلیه خاک وطن از اجانب متعرض منتهی شد، این سردار دلیر شرکت داشت.

بخش اول فعالیتهای سیاسی سردار سلطان احمدخان را در همینجا به پایان می برم، ولی برای حسن ختام این بخش متذکر میشوم که یکی از چشم دیدهای شگفتی انگیز سردار سلطان احمدخان بعد از بازگشت او از لغمان همراه با سردار اکبرخان و محمدشاه خان و اسرای انگلیس در ماه می ۱۸۴۲ حکایتی است که میرزا علیقلی خان قاجار آنرا از قول سردار روایت میکند و مینویسد:

" عجیب تر از همه حکایتی است که از قول سردار سلطان احمدخان که از بدو کار تا ختم [حاضر] بوده، شنیده شد که چون به جلال آباد رفتیم و افغانستان را به کلی از قشون انگلیس برداشتیم بعد از معاودت که پنج ماه گذشته بود در یکی از دهات عرض راه- که سروبی نام دارد و به قدر شصت خانوار بودند- دیدیم جمعیتی به قدر دو بیست نفر مثل گوسفند با چهار دست و پا راه می رفتند و از زانوبه پائین نداشتند و اطفال قریه آنها را به سنگ و چوب بیرون کرده به کوه می بردند. پرسیدم اینها چه کسانی اند؟ گفتند از قشون انگلیس هستند که به کوه فرار کرده این مدت را مانده بودند حالا از کوه پائین آمده اند پاهای شان را سرما برده و از زانو افتاده است با دست و پا راه می روند، آمده اند اینجا از ما نان و خوراک میخواهند، نمی دهیم از آبادی بیرون می کنیم که کشت و زرع ما را نخورند باز به کوه رفته علف بخورند. سردار گوید که خود با جمعی دیگر بالای سر آنها اسپ تاختمیم و پرسیدیم در این مدت در جبال چگونه گذران می کردید؟ گفتند ما هزار تن بودیم و به قتل شامخه این جبال فرار کرده در بیغوله و سایه کمرها به سر می بردیم و قوت مامحصر بود به گوشت آدم که خام بلع می کردیم هر یک از ماکه می مرد فوراً گوشت آن را قسمت کرده میخوردیم تا بدین منوال هشتصد کس را خوردیم و این دو بیست نفر بی پا مانده ایم. پس از مدتی از اهل همان قریه جویا شدیم که آنها چه شدند، گفتند به فاصله چند وقت یک یک و دو دو بمردند تا تمام شدند." (۱۵)

مؤلف تاریخ وقایع افغانستان قبل از این روایت، در باره سردار اکبرخان مینویسد: " از جمعی معتبرین افغان شنیده شد که به کرات سواره و پیاده نمی توانست در راه [جلال آباد] عبور کند مگر آنکه سم اسپ و پای آدم می بایست در روی جسد کشته [انگلیس] باشد. در این باب در مدح وزیر اکبرخان قصیده ای گفته اند که یک بیت آن اینست:

به هما از سر سران فرنگ قرن تا قرن استخوان بخشی

پس از انجام این فتح و اتمام این کار چنان وحشتی از محمداکبرخان در قلوب صغیر و کبیر و برنا و پیران ممالک افتاد و چنان شهرتی در رشادت و جستی و جلالت و زبردستی یافت که نام وی در تمام مملکت هندوستان و انگلستان مانند گرد زابلستان که در ایران و توران معروف است مشهور گشت. بدانگونه که در بندر معموره بمبئی اسپیی در مراهنات (شرط بندی) اسپ تازی بر تمام اسپان هندوستان مجلی (پیشتان) گشته پیشی یافت و دو بیست هزار رویه به گرو برد. فی الحال اسپ را به واسطه آن چابکی و تندی، محمداکبرخان نامیدند و بدان نامش همی خواندند." (۱۶) پایان ۱۰ / ۱۱ / ۲۰۰۸

ماخذ و رویکردها :

۱- میرزا علیقلی، تاریخ وقایع و سوانح افغانستان، چاپ سپهر تهران، ۱۳۷۶ش، ص ۱۰۵

۲- همان اثر، همانجا

- ۳- غبار، افغانستان در مسیر تاریخ، ص ۵۵۶
- ۴- میرزا علیقلی، همان اثر، ص ۱۰۶
- ۵- غبار، همان اثر، ص ۵۵۷
- ۶- میرزا علیقلی، همان اثر ص ۱۰۷
- ۷- غبار، ص ۵۵۷، مقایسه شود با میرزا علیقلی، ص ۱۰۷
- ۸- میرزا علیقلی، همان اثر، ص ۱۰۸
- ۹- میرزا علیقلی همان اثر، ص ۱۰۹
- ۱۰- نفتولا خالفین، انتقام در جگده لگ، ص ۴۲۲، غبار، همان، ص ۵۵۷
- ۱۱- بریدمن ایر، په افغانستان کی دیوبندی خاطرات، ص ۱۳۳-۱۳۵، ترجمه پشتو از نسیم سلیمی
- ۱۲- میرزا علیقلی، تاریخ وقایع و سوانح افغانستان، ص ۱۰۹-۱۱۲
- ۱۳- غبار، همان اثر، ص ۵۵۸-۵۵۹
- ۱۴- بریدمن ایر، په افغانستان کی دیوبندی خاطرات، ص ۱۳۵-۱۳۸
- ۱۵- میرزا علیقلی، تاریخی وقایع و سوانح افغانستان، ص ۱۲۰
- ۱۶- همان اثر، ص ۱۱۹